

КАТАЛОГ ГРЧКИХ ПОЛИСА

Mogens Herman Hansen, Thomas Heine Nielsen (edd.),
An Inventory of Archaic and Classical Greek Poleis.
An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre
for the Danish National Research Foundation, Oxford,
Oxford University Press, 2004. Pp. XVI + 1396.

Могенс Херман Хансен (рођен 1940. године), већ неколико деценија професор класичних студија на Универзитету у Копенхагену, заслужено данас заузима водеће место у науци у проучавању грчког полиса и свих сродних тема. Научник који се у својим раним истраживањима бавио, пре свега, атинском политичком и конституционалном историјом IV века пре н. е,¹ преузео је 1993. године на себе, под покровитељством Данске националне фондације за научна истраживања (*Danish National Research Foundation*), оснивање јединственог *Полис центра* (*Copenhagen Polis Centre*, скраћено *CPC*), центра за изучавање грчког полиса и сличних облика државних организација, чији је постао уредник и душа читавог пројекта. Својим научним ауторитетом и организационим способностима Хансен је успео

¹ Остављајући по страни бројне радове објављене на данском језику и штампане у Копенхагену, на овом месту ваља навести само она важнија Хансенова дела публикована још пре више деценија на енглеском и на тај начин доступнија широј читалачкој публици: *EISANGELIA: The Sovereignty of the People's Court in Athens in the Fourth Century B.C. and the Impeachment of Generals and Politicians*, Odense University Classical Studies 6, Odense 1975; *Apogoe, Endeixis and Ephegesis against Kakourgoi, Atimoi, and Pheugontes: A Study in the Athenian Administration of Justice in the Fourth Century B.C.*, Odense University Classical Studies 8, Odense 1976, и посебно популарна *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structure, Principles, and Ideology*, Oxford, Blackwell, 1991 (друго и допуњено издање Bristol 1999), док су Хансенова *Opera Minora* која се тичу атинских институција и демократске процедуре објављена под називом *The Athenian Ecclesia: A Collection of Articles 1976—83*, Copenhagen, Museum Tusulanum Prees, 1983, односно *The Athenian Ecclesia II: A Collection of Articles 1983—1989*, Copenhagen, Museum Tusulanum Prees, 1989.

да у свој истраживачки тим, поред данских колега, као сталне спољне сараднике окупи многе истакнуте научнике из више европских (Француска, Енглеска, Немачка, Швајцарска, Грчка, Италија, Шпанија) и земаља Северне Америке (САД, Канада). Резултати истраживања *Полис центира* у периоду од више од једне деценије објављивани су сукцесивно у специјализованим публикацијама кроз две серије, насловљене *Акџа* (скраћено *CPCActs*, штампане у Копенхагену као издања *Центра*) и *Прилози* (скраћено *CPCPapers*, штампане у Немачкој, Штутгарт, као посебне свеске престижне едиције *Historia Einzelschriften*). Иза, наизглед, досадних и често једноличних назива ових публикација,² крију се најчешће изузетно успеле мале студије врхунских савремених стручњака о различитим аспектима развоја, уређења, историје, политике, религије појединих грчких полиса, али и читавих региона Хеладе, које су и писцу ових редова пружиле много часова задовољства и из којих се, ван сваке сумње, може много тога научити.

Основни, ипак, задатак који су Хансен и *Полис центар* поставили још на почетку рада јесте израда детаљног каталога свих грчких полиса, како оних у матичној Хелади, тако и оних у колонијама, а потврђених у изворима у архајском и класичном периоду између, отприлике, 600. и 323. године пре н. е. (*Inventory of Archaic and Classical Greek Poleis*, скраћено *CPCInv*). Резултат тога рада је данас пред нама у виду имресивног приручника на укупно више од 1400 страница густо куцаног двостубачног текста, од којих, ако се оставе по страни обимна уводна поглавља посвећена дефинисању грчког полиса и проблемима извора, као и детаљни и исцрпни индекси, на сам каталог одлази више од хиљаду (стр. 174—1250). Користећи јединствене критеријуме за одређивање грчког полиса — директно навођење одређене заједнице као полиса у античким изворима (документарним и наративним), постојање државних институција, урбаног центра, фортификација, ковање новца као ознаке државног и полисног идентитета и суверенитета, помињање у изворима проксена, терородока, победника о панхеленским светковинама и сличних института, несумњиво и готово ексклузивно карактеристичних за грчки полис — аутори и уредници издања Могенс Хансен и његов најближи сарадник Томас Хајне Нилсен су дошли до броја од невероватних 1035 полиса за наведени период. Толико је укупно и одредница у *Каталогу* означених бројевима од 1 до 1035. Наравно, узимајући у обзир укупан број грчких полиса у античкој историји, тај број би несумњиво био још далеко већи (приближио би се цифри од чак 1500),

² Типа *Studies in the Ancient Greek Polis* (1995), после којих су уследиле и свеске насловљене *More Studies in the Ancient Greek Polis* (1996), *Yet More Studies in the Ancient Greek Polis* (1997), затим *Further Studies in the Ancient Greek Polis* (2000), па опет *Even More Studies in the Ancient Greek Polis* (2002); на крају смо добили и *Once Again: Studies in the Ancient Greek Polis* (2004), а последња, бар колико ми је познато, свеска из овог низа носи наслов *The Return of the Polis* (2007).

ако би ту рачунали и бројне хеленске и хеленистичке насеобине основане после 323. године, а које су једну или више од поменутих карактеристика полиса показивале у хеленистичком периоду или у периоду Римског царства.

Од свих ових полиса потврђених у архајском и класичном периоду само се њих шест (стр. 1250, каталошки бројеви 1030—1035) не могу прецизно лоцирати, али су уврштени у каталог јер испуњавају неки од наведених критеријума да буду окарактерисани као полиси (кују новац, плаћају форос као чланице Атинског поморског савеза и сл.). Све преостале полисе, који су потврђени у изворима, аутори *Каталога полиса (CPCInv)* су могли једноставно разврстати у форми лексикона према словима абецете (од А до Z) и не би им се ништа могло замерити на таквом поступку. Формат речника сасвим би одговарао оволиком броју одредница. Међутим, уредници су пронашли, показало се, много боље решење, јер су каталог начинили по областима где су настајале хеленске насеобине, а по редоследу описа из традиционалног грчког *џеријла* (описа пловидбе дуж обале). Ови описи обала Медитерана би обично у антици полазили од Хераклових стубова и обала Шпаније и настављали у правцу казальке на сату док не би направили пун круг око Средоземног мора и вратили се на само место почетка описа. Управо је овај принцип примењен у *Каталогу полиса*, па су тако први на ред да се опишу дошли грчки полиси настали у данашњој Шпанији и Француској (каталошки бројеви 1—4), а последњи они основани на простору Сирије и северне Африке (бр. 1022—1029). Овај територијални, заправо регионални (посебно када је реч о матичној Хелади) принцип омогућио је да се већа пажња посвети и наведеним областима у којима настају одређени полиси и да се, у исто време, спрече понављања која би била неминовна у случају да је изабран формат лексикона. Томе је допринела околност да су одреднице обрађивали различити сарадници, стручњаци за одређене области, па нису, тако, фокус свог истраживања ограничили само на појединачне полисе, већ су, природно, изучавали и шире области и заједнице где су ти полиси формирани. На тај начин су и поглавља посвећена одређеним областима попримила облик малих студија где се наводе и карактеристике (географске и политичке) читавих региона, а на истом месту се анализирају и подаци о насељима и политичким заједницама које се помињу у изворима, али не испуњавају критеријуме да би могле бити уврштене у полисе. Тако, на пример, поглавље посвећено Аркадији (стр. 505—539, аутор Томас Хајне Нилсен, први Хансенов сарадник и други уредник *Каталога полиса*) почиње дефинисањем самог појма Аркадије у географском и политичком погледу, наставља презентирањем података о заједницама које нису потврђене као полиси у изворима (бар када је реч о архајском и класичном периоду хеленске историје), а затим тек следи прави каталог аркадских полиса (бр. 265—303). Наведено поглавље (исто као и сва остала) затвара специјализована би-

блиографија са списком само оне литературе која се тиче области која је непосредно обрађена.

На исти начин су обрађене и све друге области и полиси настали на територијама тих области. Да би се задовољили постављени високи критеријуми, нужно је било да се за сараднике и ауторе појединих поглавља изаберу најбољи стручњаци. У већини случајева то је и постигнуто. Истицање неоспорног квалитета и уједначености целокупног презентираниог материјала не спречава нас, ипак, да нагласимо да је, на пример, Аргос и Арголиду обрадио (стр. 599—619, каталожки бројеви 347—357) сигурно највећи научни ауторитет за ову област у антици током последњих деценија Марсел Пиерар (Marcel Piéart), док је кратак по обиму, али не и по квалитету, одељак о полисима на острвима у Саронском заливу са оним најважнијим на острву Егини (стр. 620—623, бр. 358—360) дошао из пера Томаса Фигуеире (Thomas J. Figueira), понајвише познатог управо као аутора великог броја студија о острву Егини. Исто тако, острва у Егеји, изузимајући ту она највећа са више посведочених полиса, обрадио је у посебном поглављу (стр. 733—793, бр. 471—527) Гари Регер (Gary Reger), изузетан познавалац прилика на острвима у Кикладима, а нарочито острва Делоса, у старини. За поједине регионе било је неопходно да се као сарадници и коаутори поглавља ангажују и такви стручњаци као Џон Вилкс (John Wilkes), специјалиста за античку Далмацију и области око Јадранског мора (стр. 321—337, бр. 75—85), Милтиадис Хадзопулос (Miltiades Hatzopoulos), данас признати ауторитет за готово сва питања у вези с античком Македонијом (стр. 794—809, бр. 528—544), као и Винсент Габриелсен (Vincent Gabrielsen), водећи модерни истраживач политичке историје Родоса у класичном и хеленистичком периоду (стр. 1196—1210, бр. 993—1000). Или, шта рећи за професора из Лиона Бруна Елија (Bruno Helly) који се, без сумње, као најбољи модерни познавалац старе тесалске историје и политичке организације тесалских заједница, очекивано јавља као коаутор и консултант обимног и изузетно драгоценог (услед бројних нових изворних података) поглавља које се тиче Тесалије и мањих области у суседству Тесалије (стр. 676—731, каталожки бројеви 393—470). Ипак, највише хеленских области обрадили су сами уредници Могенс Хансен (самостално као аутор очекивано Атику, затим Беотију, а као коаутор и острва Еубеју и Лезбос, али одреднице у вези са полисима у Ликији у Малој Азији) и његов колега и други уредник *Каталога њолиса* Томас Хајне Нилсен (као аутор самостално Аркадију, Трифилију, источну Локриду, а као коаутор такође и важна поглавља која се тичу, на пример, Сицилије, јужне Италије, острва Родоса).

Појединачне одреднице у *Каталогу њолиса (CPCInv)* су пажљиво и детаљно урађене. Свака садржи обавезне податке — својеврсну „личну карту полиса”: име (или имена) кроз у изворима посведочене топониме и од њих изведене етнике, географски положај, величину државне територије (уколико је позната или се може проценити), по-

ложај и величину градског центра и фортификација (уколико су познате), положај градских лука (уколико их има), процену броја грађана и укупно становника полиса (уколико је могућа). Ту су свакако драгоцени и подаци о посведоченим градским институцијама, култовима, храмовима, материјалним остацима, новцу (уколико је кован). Обим презентованих података зависи, природно, од величине и значаја полиса и од количине трагова који су о одређеном полису остали у изворима. Тако одредница о Аргосу на Пелопонезу (каталошки број 347) запрема, очекивано, више страница текста (стр. 602—606), док, на пример, одреднице о малим заједницама у Карији Идрији (бр. 892) и Идими (бр. 893) не покривају заједно ни дужину једног ступца куцаног текста (стр. 1119). Међутим, као и у случају далеко већих и познатијих полиса, наведене заједнице извесно задовољавају неки од унапред постављених критеријума да се могу назвати полисима и зато налазе своје место у каталогу (обе дају прилог у новцу као чланице Атинског поморског савеза, а Идима изгледа кује и новац у 5. веку). Управо због ширине приступа, прецизних критеријума и великог броја одредница, *Каталоџ ѿполиса (CPCInv)* има данас, као вероватно и у годинама које тек долазе, све карактеристике корисног и неопходног приручника. Често и сам ухватим себе како проверавам неку информацију у вези са, на пример, институцијама и култовима потврђеним у одређеном полису, консултујући одреднице из овог јединственог *Каталоџа ѿполиса*. Ако се, делом и због временске ограничености на архајски и класични период, одреднице у *Каталоџу ѿполиса (CPCInv)* већ не могу поредити са делимично застарелим, али веома исцрпним чланцима у *RE (Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft)*, онда, према скромном мишљењу потписника ових редова, сигурно по квалитету предњаче у поређењу са одговарајућим чланцима у *DNP (Der Neue Pauly. Enzyklopaedie der Antike)*, а стоје по свему далеко испред већине одговарајућих одредница у сада већ класичним лексиконима нешто мањег обима попут *KIP (Der Kleine Pauly. Lexicon der Antike)* или *OCD (The Oxford Classical Dictionary)*.

Међутим, да се не би све завршило само на похвалама, морам признати да сам читајући неке одреднице и чланке и сам себи постављао одређена питања и јављале су се извесне недоумице. Претпостављам да су се са сличним недоумицама суочили и аутори *Каталоџа*. Оне се делом тичу временских оквира постављених у раду, јер нисам сигуран да су баш сви од 1035 полиса који имају засебне одреднице потврђени извесно у изворима у периоду пре 323. године (смрт Александра Великог као симболични почетак хеленистичке епохе и погодан излазни датум за ауторе *Каталоџа*). Исто тако, многи се градови и насеља, нарочито она у периферним областима хеленског света, тешко, бар кад је реч о архајском и класичном периоду, могу назвати у правом смислу грчким полисима. Биће да је пре реч о делимично хеленизованим заједницама које испуњавају неке од постављених критеријума на основу којих могу бити назване полисима,

као, на пример, већ горе наведене заједнице Идрија и Идима у Карији. Таквих је, међутим, заједница постојало доста и то не само у Карији и малоазијским областима. Примењујући строжије критеријуме, вероватно би онда и број од 1035 полиса био нешто мањи. Уосталом, да ли можемо тек тако, примера ради, са сигурношћу и без извесних ограда и македонске престонице у архајском и класичном периоду Еге (бр. 529) и Пелу (бр. 543) једноставно назвати грчким полисима, иако оба града, без сумње, испуњавају неке од дефинисаних „полисних” критеријума?

Не постоје, међутим, само недоумице када је реч о периферним областима хеленског света. Регионалне специфичности морају се имати у виду и када се расправља о областима и полисима у матичној Хеллади. Задржимо се на овом месту сада на самом срцу Пелопонеза у Лаконији. За недовољно упућене који појам Лаконије везују само за један полис — Спарту, односно државу Лакедемоњана, представљаће несумњиво „откриће” постојање чак 24 полиса у Лаконији у архајском и класичном периоду, а који су побројани у *Каталогу полиса* (бр. 323—346). Грејам Шипли (Graham Shipley), аутор одељка о Лаконији (стр. 569—598), доследно примењујући дефинисане критеријуме за одређивање полиса о којима је већ било речи, управо бележи на територији под контролом Лакедемоњана (не рачунајући ту освојену Месенију) толико заједница као полисе, од којих је Спарта само једна од одредница (бр. 345). Наравно, углавном је ту реч о такозваном перијечким полисима (*perioikides poleis*) које полисима називају управо савремени извори, на пример, историчар Тукидид и неки други писци којима смо склони да поклонимо поверење. Не улазећи сада у сложене проблеме који се тичу карактера и значаја ових перијечких заједница у спартанској историји (нема сумње да је реч углавном о верним спартанским савезницима чија су насеља као нека врста штита била брана потенцијалном нападачу на саму Спарту), чињеница је да се оне, бар у архајском и класичном периоду у времену постојања снажне државе Лакедемоњана, тешко могу сматрати слободним и аутономним политичким субјектима. У вези с тим, оправдано је онда и питање, чини ми се, да ли се баш сва та побројана насеља са одредницама у *Каталогу полиса* могу заиста и називати грчким полисима, чак и под претпоставком да испуњавају неки од прецизно дефинисаних критеријума који детерминишу неку заједницу као полис.

Каталог полиса (CPCInv) затварају детаљни, прегледни и пажљиво израђени индекси (стр. 1268—1396). Њихов број износи готово невероватних 27 индекса и није ми позната књига са толико детаљних и различитих регистара. Неки од ових регистара су заиста корисни и лаки су за коришћење: тако, рецимо, индекс 14 (стр. 1345—1347) бележи оне заједнице у којима је у изворима забележена важна грчка институција проксеније, индекс 15 (стр. 1348—1349) набраја у изворима потврђене теородоке задужене за тзв. „света посланства”, индекс 16 (стр. 1350—1351) опет наводи све оне градове који су у ар-

хајском и класичном периоду давали победнике о панхеленским светковинама (Олимпијске, Питијске, Немејске, Истамске). Ако су овакве врсте регистара несумњиво корисне, пошто је реч о институцијама и појавама тако карактеристичним за грчки полис, не видим велику корист од, на пример, индекса 19 (стр. 1360—1361), где су побројани они полиси у којима су у изворима забележени унутрашњи, грађански сукоби (*stasis*). Стање *stasis* често је и готово опште место у грчким полисима у различитим историјским епохама и не видим неку нарочиту корист ако се о томе прочита посебна информација у индексу. Међутим, гледано у целини и индекси употпуњују свеукупни позитиван утисак и слику о једној брижљиво и систематски прецизно сачињеној публикацији. Допринос главног уредника и најважнијег аутора Могенса Хермана Хансена свему томе сигурно је био од пресудне важности. Овоме треба додати да је Хансен, не дуго после публикавања *Каталога полиса (CPCInv)*, објавио један веома успели *Увод* у грчки полис који се може разумети и као сажетак свега онога вредног што је изнедрио читав пројекат *Полис центра*. Не где у исто време, а користећи резултате до којих је дошао тим истраживача из *Полис центра*, из пера Могенса Хермана Хансена проистекла је још једна књига занимљивог садржаја и провокативног наслова која изнова покреће питања демографије грчког полиса и грчког света у старини уопште.³

Мирко Обрадовић
Филозофски факултет, Београд

UDC 902(32)(049.32)

УЦБЕНИК КАО ЗНАК ПРОМЕНА

Kathryn A. Bard, *An Introduction to the Archaeology of Ancient Egypt*, Malden — Oxford — Carlton: Blackwell Publishing, 2008. p. XX + 400 + 32 tables.

Појава првог академског уџбеника који уводи у археологију старог Египта заслужује пажњу из најмање два разлога. Један је свакако процена концепта, структуре, садржаја, наставних циљева и метода подучавања који су примењени, те њиховог међусобног односа. Други разлог је тренутак у коме се ова публикација појављује и прво ће бити речи о томе шта он показује. Наиме, мада се у историји архео-

³ М. Н. Hansen, *Polis. An Introduction to the Ancient Greek City-State*, Oxford, Oxford University Press, 2006; М. Н. Hansen, *The Shotgun Method: the Demography of the Ancient Greek City-State Culture*, The Fordyce Mitchel Memorial Lectures 2004, Columbia Mo. and London, University of Missouri Press, 2006.